

Ю. Л. Пшеничний

МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ РИБАЛЬСЬКОГО ПРОМИСЛУ У ДУБНІ В XVI—XVIII ст.

У статті подано огляд нових археологічних та зооархеологічних джерел, які висвітлюють рибальський промисел на території Дубна в XVI—XVIII ст.

Ключові слова: Дубно, замок, монастир, стави, рибальство.

Вступ. Рибальський промисел з давніх часів був одним із основних способів використання ресурсів водойм мешканцями поселень, а пізніше і міст. В економіці міст пізньосередньовічного та ранньомодерного часу рибальська галузь приносила значну частку прибутку їхнім власникам, а також представникам торговельних кіл, які мали права на вилов і продаж. Крім того рибальські привілеї були одним з головних видів забезпечення монастирських і церковних осередків. Про значення рибальства як цінного промислу яскраво свідчать суперечки між представниками шляхти Волині, які знайшли свій вияв у судових позовах і скаргах, що стосуються незаконного вилову риби, захоплення ставів, спуску ставів, спуску чужого ставу до свого разом із рибою. Існував також окремий вид рибного мита.

Матеріали і методи. Дослідження значення промислів, зокрема і рибальського, належить до одного із важливих напрямків вивчення торговельно-економічного розвитку приватновласницьких міст у період їхнього піднесення у XVI — першій половині XVII ст. Дубно у цьому відношенні має значні перспективи, зважаючи на те, що місто розташоване у середній течії р. Ікви, яка раніше була досить значною водоймою. Іква належить до басейну р. Стир, має протяжність 155 км і площу басейну 2250 км².

З писемних джерел відомо, що принаймні у XVI ст. завдяки клопотанню власників міста князів Острозьких, поблизу Дубна діяло два великі стави, які фігурують у документах часто просто як Стави Дубенські, проте інколи вони виокремлюються як Став Сурмицький та Став Іванський. Назви відображають розташування гребель відповідно біля передмістя Сурмичі та в с. Івання за 5 км від Дубна (рис. 1). Обчислити площу цих штучних водойм на XVI ст. можливо приблизно на основі планів міста XIX ст. Так Став Іванський займав близько 2,5 км², а Сурмицький — близько 1 км².

Безперешкодне право вилову риби у ставах належало замку та монастирям. Як дозволяють стверджувати писемні свідчення, можливим був також одноразовий чи кількарізний дозвіл на вилов для продажу, який санкціонувався виключно князем чи його урядниками. Так за 16 лютого 1580 р. відома скарга Городельського купця Андрія Кончила на орендаря князя В.-К. Острозького дубенського міщанина Якуба Щасновича та його товаришів, які уклавши із ним угоду на постачання п'ятдесяти бочок риби до Красного Ставу, угоди повністю не дотримали, а ще й потім наказали своїм фурманам відвезти решту риби до Холма (Торгівля... 1990, с. 178, 179). Характерними особливостями тут виступають зокрема обсяг заготовленої на продаж риби і пункти її призначення у Холмській землі. Доступ до рибних ресурсів у княжих ставах був відкритий також усім княжим підданим при умові сплати човнового мита. Необмежений доступ до вилову риби протягом року на всяку потребу мали Дубенські монастирі — Спасо-Преображенський, Чеснохрестський і Свято-Вознесенський (Підборецький) розташовані на островах безпосередньо на згаданих

ставах (Пероговский 1880, с. 1282). Їм належали одні з найбільших обсягів виловленої риби, що йшла не тільки на харчове забезпечення, але й, вірогідно, на продаж.

Окрім писемних джерел на сьогоднішній час характеризувати рибальський промисел у Дубні в XVI—XVIII ст. дозволяють два види інших джерел: археологічні та зооархеологічні. В ході археологічних досліджень на території міста були виявлені наступні предмети рибальського інвентарю. На ділянці, що на розі вул. Кирила і Мефодія та Д. Галицького у споруді 2а кінця XVI — першої половини XVII ст. знайдено пешню — знаряддя для пробивання ополонок (рис. 2: 1). У культурному шарі знайдено мідну блешню, із такими збереженими розмірами: довжина — 5,5 см, ширина пластини — 1,5 см, товщина пластини — 0,1 см, ширина гачка — 0,4 см. Знаряддя виготовлене із мідного стержня, один кінець якого викуваний і підгострений у формі гачка, а протилежна сторона сформована у вигляді витягнутої пластини, край якої пізніше було відрізано (рис. 2: 2). На Майдані Незалежності, 3 у культурному шарі XVI—XVII ст. виявлено наконечник ості двозубий масивний, викуваний із чотирикутних у перетині стержнів, кінець черешка відігнутий під прямим кутом для кращої фіксації на дерев'яному руків'ї (рис. 2: 3). Довжина — 23 см (Прищепа, Ткач, Чекурков 2007b, с. 24).

Важливі джерела, що розкривають активність занять рибальським промислом та безпосереднє споживання його продукту були виявлені в ході робіт на території дитинця старого замку князів Острозьких та Спасо-Преображенського монастиря. На північному схилі дитинця замку було досліджено смітник, який за наявними у ньому матеріалами формувався протягом XVI почат-

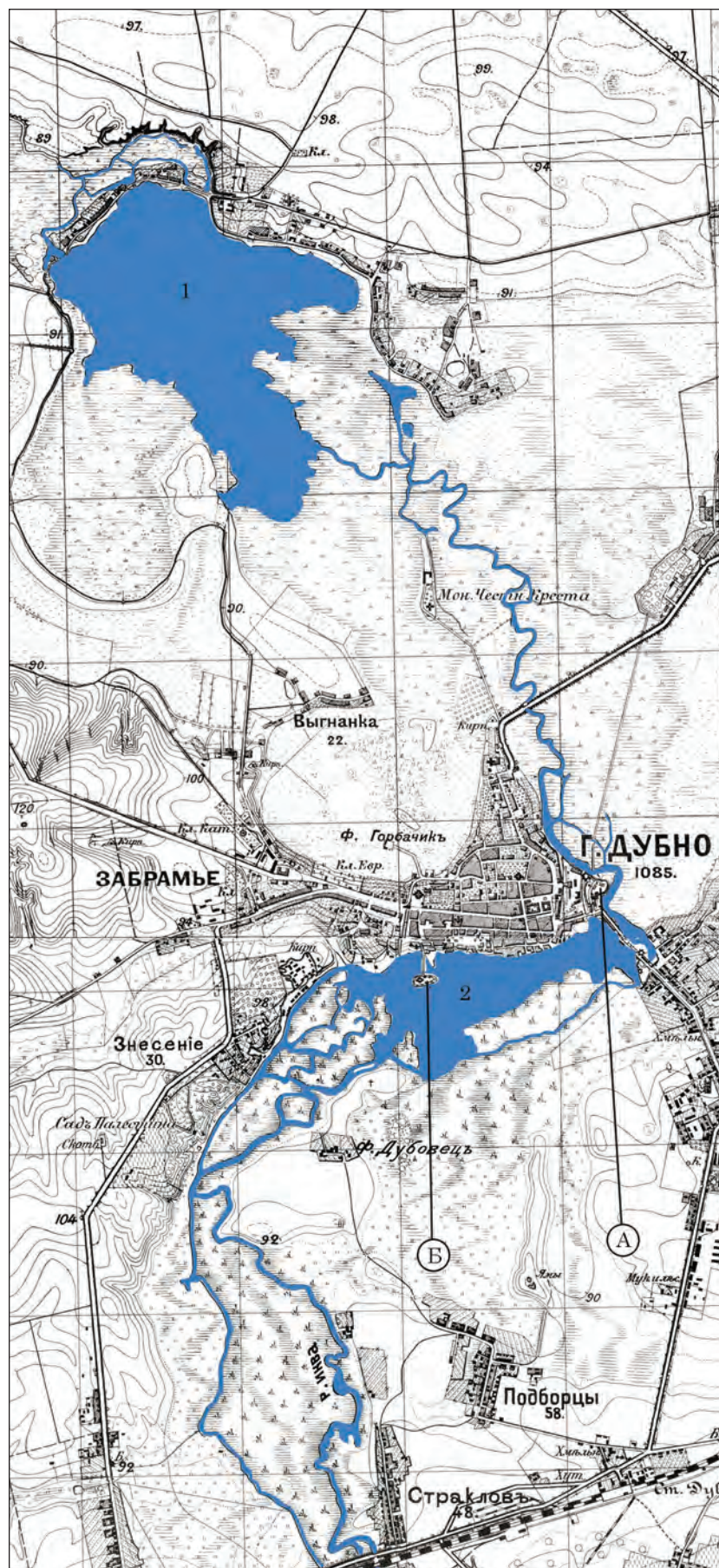

Рис. 1. Дубенські стави на плані зйомки 1885 р. А — замок; Б — Спасо-Преображенський монастир

Рис. 2. Рибальський інвентар із ділянок середмістя Дубна

ку XVII ст. Смітник, що містив у значній мірі рештки від переробки, приготування і споживання харчів був представлений світло-сірим пухким прошарком, товщиною до 0,4 м. Із нього було взято 25 кісток і близько 180 лусок від риб. Кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник Палеонтологічного відділу Національного науково-природничого музею України О. М. Ковальчук провів діагностику цих матеріалів. Для порівняльного аналізу використано зразки кісток риб із колекції Палеонтологічного відділу Національного науково-природничого музею НАН України. Рибальських знарядь у смітнику на дитинці старого

замку не знайдено. Однак про зайняття рибальством мешканців бастионного замку свідчить знахідка рибальського гачка у шарах з матеріалами XVII ст. (Сवेशніков, Гупало 1995, с. 10, 11).

На місці Спасо-Преображенського монастиря, що був розташований на острові Кемпа на глибині — 2,95—3,5 м зафіксовано прошарок сірого ґрунту насиченого вугликами, товщиною 0,15—0,25 м. Вуглистий прошарок було визначено, як такий, що з'явився у короткий проміжок часу у результаті спалення дерев'яних споруд монастиря під час його перебудови на мурований. Тоді ж у цей ґрунт потрапили посуд, кахлі та харчові відходи, серед яких виділено і значну збірку кісток і луски риб. Формування вуглистого прошарку на підставі датування монет та кераміки відноситься до кінця XVI — початку XVII ст. Велика кількість зосереджених у ньому харчових відходів і характер появи самого шару можливо вказує на те, що ці рештки з'явилися не стільки у результаті харчування ченців, скільки майстрів (теслярів, каменярів), що працювали на будівництві. Для аналізу взято 149 кісток та лусок риб. У прошарку річкового піску, що був намитий на давній берег і поверхню острова у XV—XVI ст. знайдено три фрагменти глиняних грузил до сітки (рис. 3: 2—4). Вони виготовлені із шматків глини у вигляді округлих вальків з нерівними краями і отвором посередині. Мають слабкий випал, здійснений, очевидно, на відкритому вогнищі. Їхні розміри складають 4 см в діаметрі, а товщина 2,8—3,2 см. Інший тип грузил до сіток походить із підсиного ґрунту поверху вуглистого, який утворився в кінці XVI — на початку XVII ст. Це свинцеві грузики, виготовлені із пластин згорнутих у трубочки, розмірами 3,0 × 2,3 та 2,3 × 2,0 см (рис. 3: 1).

Результати досліджень. Беручи до уваги типологічні особливості, а також умови виявлення рибальських знарядь на міських ділянках Дубна можна відзначити наступне. Пешня, розмірами 27 × 5 см виявлена в об'єкті кінця XVI — першої половини XVII ст. поруч із лопатою і сокирою (Прищепя, Ткач, Чекурков 2007а, с. 9) свідчить про те, що власник цього реманенту займався рибальством поміж інших господарських справ. Привертають увагу знайдені на Майдані Незалежності, 3 рибальські ості. Подібні знаряддя під назвою «тригубиця» добре відомі з листів князя В.-К. Острозького від 1571 та 1600 рр., у яких йдеться про привілей Дубенських монастирів на вільний вилов риби тригубицею на всякий час, але лише для власних потреб (Пероговский 1880, с. 1282; Ульяновський 2012, с. 893). Тригубиці були розраховані на крупну рибу, яку можна було ловити «на посвіт» на мілинах. У цьому ж шарі знайдено глиняне грузило, а також грузило із свинцевої пластинки, які, вірогідно,

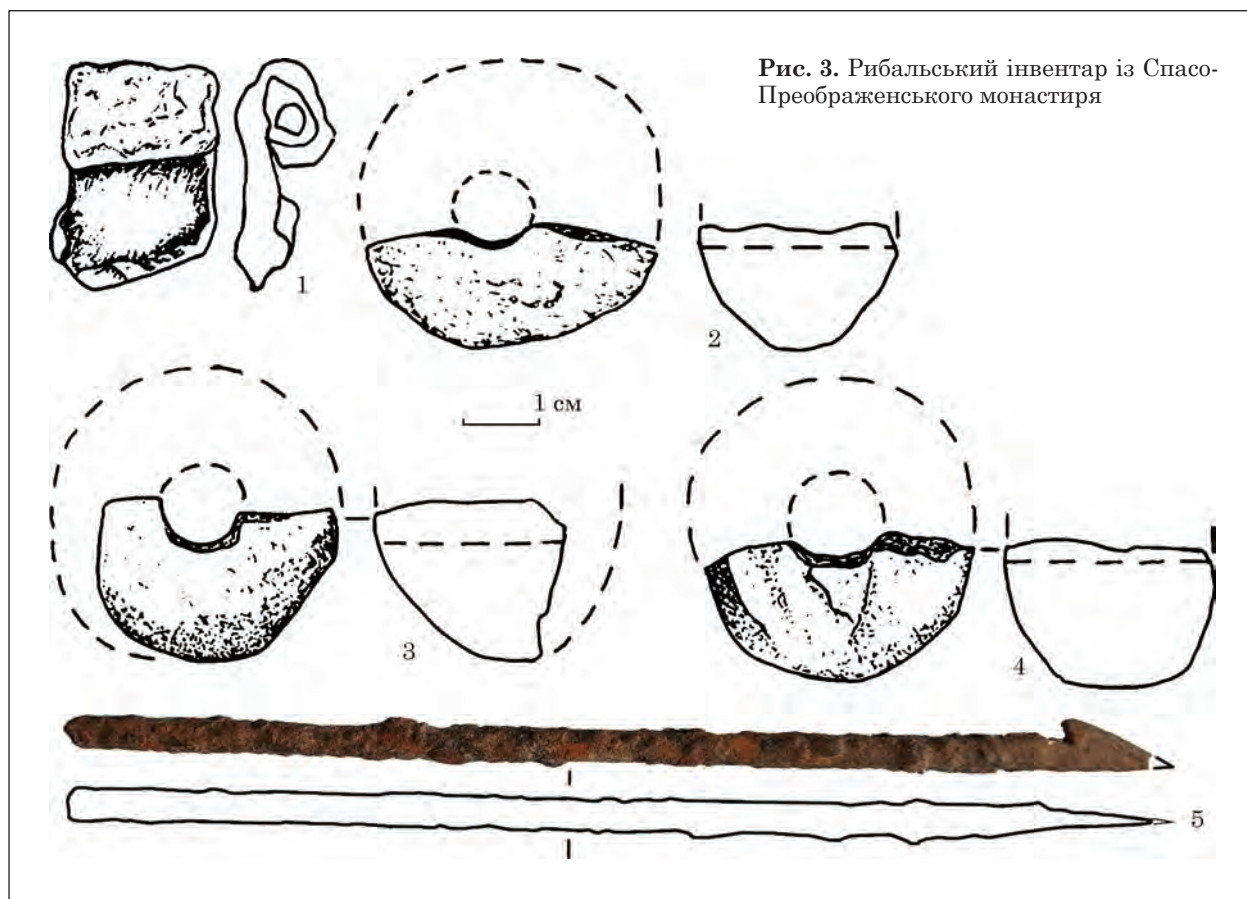

Рис. 3. Рибальський інвентар із Спасо-Преображенського монастиря

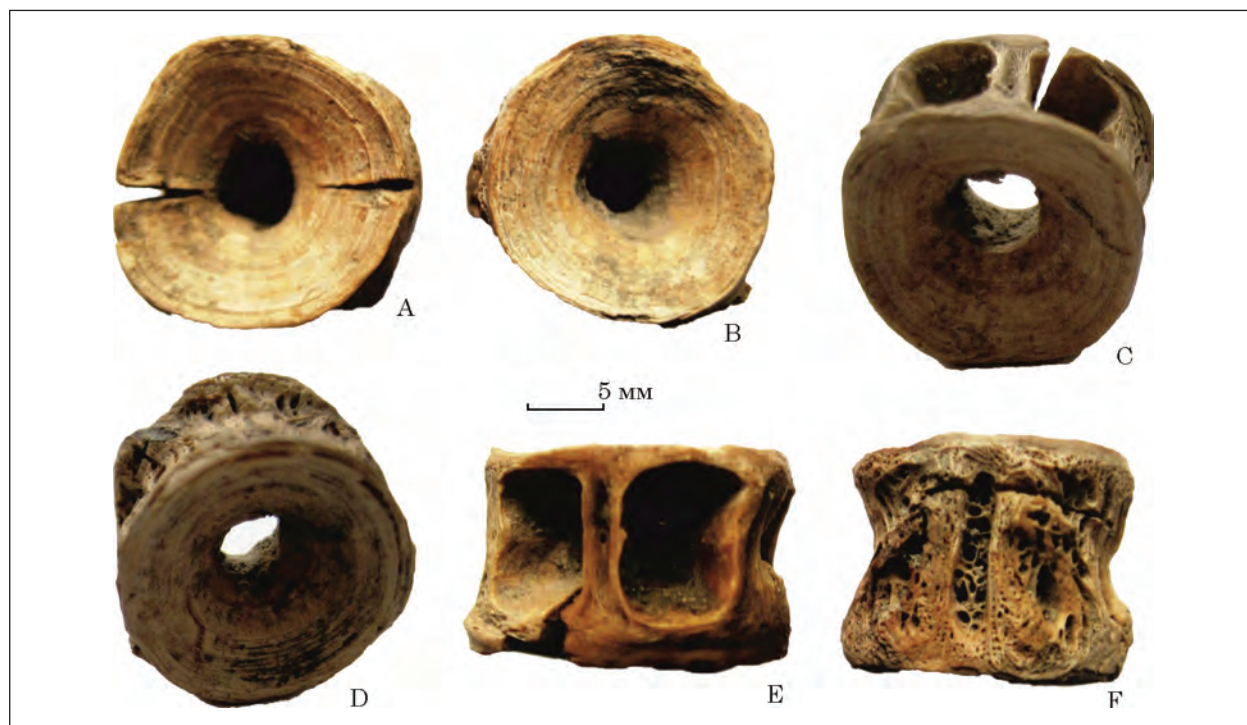

Рис. 4. Хребці щуки із штучними отворами. Спасо-Преображенський монастир

служували тягарцями до сітей. Цікаво, що ці рибальські знаряддя походять із міських ділянок, розташованих навколо ринкової площі, що свідчить про зайняття рибальським промислом

міщанами для власних потреб чи для продажу.

За остеологічними матеріалами із старого замку вдалося визначити чотири види риб

(Gorobets, Kovalchuk, Pshenychny 2016, s. 114). Вони належали судаку (166 зразків), щукам (15), плітці (1) та невизначеним короповим видам (6), а також неідентифікованим костистим рибакам. На підставі промірів кістки судака було встановлено, що вона належала досить великій особині, довжиною тіла 72 см, тоді як рештки щук належали невеликим особинам, з довжиною тіла — 40—45 см. Відмінні результати отримані в ході аналізу кісток та лусок риб з острова Кемпа кінця XVI — початку XVII ст. На основі них ідентифіковано 7 видів риб, а саме: осетрові (1 зразок), плітка (1), краснопірка (2), лящ (7), сом (2), щука (63), окунь (10). Рештки належали особинам малого і середнього розміру. Діагностика 50 решток щуки показує, що вони належали особинам з довжиною тіла 25—78 см та вагою — 0,34—2,85 кг. Рештки сома належали досить великій особині з довжиною тіла понад 1,05 м і масою 4,6 кг. Увагу привертають три хребці щуки, які походять із вуглистої прошарку. Їх вирізняють штучні отвори зроблені посередині та поперечні слабкі надрізи (рис. 4). Припустимо, що ці отвори були зроблені невдовзі після приготування і споживання їжі. Призначення таких хребців із просвердленим отвором важко точно визначити, можливо вони призначалися для виготовлення жіночих прикрас, становили елемент вервиці чи рахівниці (Пшеничний 2016, с. 29).

Присутність двох типів грузиків у різних за датуванням шарах на острові Кемпа може свідчити про те, що свинцеві вироби рибалки стали широко застосовувати у XVII ст., тоді як у XVI ст. в ужитку більше були глиняні вироби. За чотири роки розкопок на острові не було знайдено жодного рибальського гачка чи його фрагменту, який можна було би впевнено ідентифікувати. Без сумнівів, це вказує на переважання лову риби іншими способами, ніж вудка, а саме з допомогою сітей та тригубиці. Зокрема гарпун чи його частину у вигляді одного стержня (рис. 3: 5) було знайдено у верхньому демонтажному шарі острова, що дозволяє датувати знаряддя XVII — початком XIX ст. Такі способи рибалки були спрямовані, передусім на крупну здобич, а також на кількісний результат. Знахідки грузиків від сітей поблизу Спасо-Преображенського монастиря свідчать про те, що рибалка зберігав тут рибальський інвентар і ставив сіті відпливаючи безпосередньо від берега острова, сюди ж доставляв свій улов. Частина риби солилася і зберігалася під келіями монастиря — у *sklepie*, де на 1769 р. крім іншого зафіксовано двоє бочок *śledziówok*. Для цього монастир окремо запасався сіллю, маючи її на цей рік — 10 бочок (Опис ... 1769, арк. 12, 13).

Висновки. Діагностовані рештки риб із смітників Дубенського замку та Спасо-Преображенського монастиря цікаві не тільки тим,

що вони пов'язані із найбільш привілейованими осередками міста. У цьому випадку вони певною мірою відображають уподобання власників замку, засвідчують великі обсяги вилування риби рибалками Спасо-Преображенського монастиря, який схоже сповна користувався своїми привілеями щодо цього промислу. Вони також ілюструють природне середовище пізньосередньовічного Дубна, дозволяють уточнити видовий склад мешканців річкового біотопу міста. Так, судак потребує відкритих плес без будь-якої рослинності, тоді як щука віддає перевагу прибережним заростям. У безпосередньому оточенні зазначених умов було розташоване Дубно. На основі встановлених видів риб, які населяли Дубенські стави у XVI—XVII ст. яскраво виділяються види відсутні сьогодні або ж ті, популяції яких сильно скоротилися. Щодо перших, то мова передусім іде про судака та осетрові види. З останніх ще у XIX ст. Ю. І. Крашевський згадує про білугу, часом триліткі завдовжки, які водилися у Стиру (Крашевський 2012, с. 21).

ЛІТЕРАТУРА

- Крашевський, Ю. І. 2012. *Спогади з Полісся, Волині і Литви*. Луцьк: Твердиня.
- Пероговский, В. 1880. Бывшие православные монастыри в г. Дубне Волынской губернии, основанные князьями Острожскими. *Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная*, 28, 29, с. 1267-1390.
- Прищеп, Б. А., Ткач, В. В., Чекурков, В. С. 2007а. *Звіт про археологічні розкопки у м. Дубно на ділянці на розі вул. Данила Галицького та Кирила і Мефодія у 2007 р.* Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-4861.
- Прищеп, Б. А., Ткач, В. В., Чекурков, В. С. 2007б. *Звіт про археологічні розкопки у м. Дубно на Майдані Незалежності у 2005—2006 роках*. НА ІА НАНУ, ф. 64, 2005—2006/104.
- Пшеничний, Ю. Л. 2017. *Звіт про археологічні дослідження в м. Дубно поблизу Спасо-Преображенської церкви на острові Кемпа в 2016 р.* Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-5496.
- Свешніков, І. К., Гупало, В. Д. 1995. *Звіт про результати роботи Дубнівської археологічної експедиції Державного історико-культурного заповідника у м. Дубно Рівненської області за 1995 р.* Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-4852.
- Кравченко, В. М., Яковенко Н. М. (ред.). 1990. *Торгівля на Україні XIV — середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянина: актові джерела*. Київ: Наукова думка.
- Ульяновський В. 2012. *Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків*. Київ: Простір.
- Опис... 1769. *Опис Дубенського монастиря із всіма будівлями і майном в час передачі його в управління і розпорядження ксьондзу Язону Овсюкевичу — Дубенському вікарію*. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 2092., оп. 1, од. зб. 12, арк. 16.
- Gorobets, L. V., Kovalchuk, O. M., Pshenichny, Yu. L. 2016. Remains of fish and birds from Dubno castle (16th century, Rivne region, Ukraine). *Біологічні студії*, 10, 1, s. 111-122.

REFERENCES

- Krashevskiy, Yu. I. 2012. *Spohady z Polissia, Volyni i Lytvy*. Lutsk: Tverdynia.
- Perogovskiy, V. 1880. Byvshiyе pravoslavnyye monastyri v g. Dubne Volynskoy gubernii. osnovannyye knyaziami Ostrozhsкими. *Volynskiyе eparkhialnyye vedomosti. Chast neofitsialnaya*, 28, 29, s. 1267-1390.
- Pryshchepa, B. A., Tkach, V. V., Chekurkov, V. S. 2007a. *Zvit pro arkhеолоhichni rozkopky u m. Dubno na diliantsi na rozi vul. Danyla Halytskoho ta Kyryla i Meфodiia u 2007 r.* Fondy DIKZ m. Dubno, nd-4861.
- Pryshchepa, B. A., Tkach, V. V., Chekurkov, V. S. 2007b. *Zvit pro arkhеолоhichni rozkopky u m. Dubno na Maidani Nezalezhnosti u 2005—2006 rokakh.* NA IA NANU, f. 64, 2005—2006/104.
- Pshenychnyi, Yu. L. 2017. *Zvit pro arkhеолоhichni doslidzhennia v m. Dubno poblyzu Spaso-Preobrazhenskoj tserkvy na ostrovi Kempa v 2016 r.* Fondy DIKZ m. Dubno, nd-5496.
- Svieshnikov, I. K., Hupalo, V. D. 1995. *Zvit pro rezultaty roboty Dubnivskoi arkhеолоhichnoi ekspedytsii Derzhavnoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka u m. Dubno Rivnenskoj oblasti za 1995 r.* Fondy DIKZ m. Dubno, nd-4852.
- Kravchenko, V. M., Yakovenko, N. M. (eds.). 1990. *Torhivlia na Ukraini XIV — seredyna XVII stolittia. Volyn i Nadnyprianshchyna: aktovi dzherela.* K.: Naukova dumka.
- Ulianovskiy, V. 2012. *Kniaz Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi: istorychnyi portret u halerei predkiv ta nashchadkiv.* Kyiv: Prostrir.
- Opys... 1769. *Opys Dubenskoho monastyria iz vsima budivliamy i mainom v chas peredachi yoho v upravlinnia i rozporiadzhennia ksondzu Yazonu Ovsiukevychu — Dubenskomu vikariiu.* Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyevi, f. 2092., op. 1, od. zb. 12, ark. 16.
- Gorobets, L. V., Kovalchuk, O. M., Pshenichny, Yu. L. 2016. Remains of fish and birds from Dubno castle (16th century, Rivne region, Ukraine). *Biologichni studii*, 10, 1, s. 111-122.

Yu. L. Pshenichnyi

SOURCES FOR INVESTIGATION FISHERY IN DUBNO IN XVI—XVIII cc.

Fishery took important place in economic and social development of Dubno in XVI—XVIII cc. There were two large ponds around Dubno in that period. Also they are well-known from historical sources as Surmycky pond and Ivansky pond. Fishery tools, which were found during archeological investigations in Dubno testify about methods of fishing, which were used by the population of the town. They are led and clay sinkers for the nets, iron fishing spears and spud, copper tackle. The fish remains from Dubno castle and Spaso-Preobrazhensky monastery belonging to eight fish species (pike, roach, indeterminate carp fish, sturgeon, common rudd, common bream, european catfish, european perch). These two prosperous centers had obviously the largest sizes of cached fishes.

Keywords: Dubno, castle, monastery, ponds, fishery.

Одержано 2.02.2018

ПШЕНИЧНИЙ Юрій Леонідович, кандидат історичних наук, завідувач відділом, ДІКЗ м. Дубно, вул. Замкова 7А, м. Дубно, 35600. Рівненська обл., Україна, *pshenychnyi.yurii@gmail.com*.

PSHENYCHNYI Yurii Leonidovych, PhD, Head of history department of the State Historical and Cultural Reserve of Dubno, Zamkova st. 7A, 35600, Dubno, Rivne reg., Ukraine, *pshenychnyi.yurii@gmail.com*.